

UTWORY
POETYCKIE

AURELIUSZ
PRUDENCJUSZ
KLEMENS

UTWORY POETYCKIE

*Kathemerinon,
Apotheosis, Hamartigenia, Psychomachia,
Przeciw Symmachowi (księga I i II)
wraz z Relatio Symmachia i listami św. Ambrożego
Dittochaeon*

Przekład
Mieczysław Brożek

o. Polikarp Nowak OFM
(*Relatio Symmachia i listy św. Ambrożego*)

Wstęp i opracowanie
ks. Marek Starowieyski

Wydawnictwo WAM
Kraków 2019

© Wydawnictwo WAM, 2019

Opieka redakcyjna: Klaudia Bień

Redakcja: Mateusz Czarnecki

Korekta: Dariusz Godoś, Agnieszka Zielińska

Opracowanie indeksów: Dariusz Godoś, Wojciech Stawiszyński

Projekt okładki: Andrzej Sochacki

Na okładce umieszczono fragment mozaiki przedstawiającej wręczenie darów przez Trzech Króli, umieszczonej w bazylice św. Apolinarego w Rawennie.

fot. © Depositphotos/vvoennyy

Skład: Anna Krawiec

ISBN 978-83-277-2198-3

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 62 93 200

e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA

tel. 12 62 93 260

www.wydawnictwowam.pl

Druk: Read Me • Łódź

SPIS TREŚCI

SKRÓTY	7
WSTĘP	9
 I. <i>KATHEMERINON</i> – HYMNY CODZIENNE	23
1. Hymn o świcie – <i>Hymnus ad galli cantum</i>	34
2. Hymn poranny – <i>Hymnus matutinus</i>	41
3. Hymn przed jedzeniem – <i>Hymnus ante cibum</i>	48
4. Hymn po jedzeniu – <i>Hymnus post cibum</i>	59
5. Hymn wieczorny przy zapaleniu lampy – <i>Hymnus ad incensum lucernae</i>	65
6. Hymn przed snem – <i>Hymnus ante somnum</i>	74
7. Hymn tych, co poszczą – <i>Hymnus ieiunantium</i>	82
8. Hymn po poście – <i>Hymnus post ieiunium</i>	93
9. Hymn na każdą godzinę – <i>Hymnus omnis horae</i>	97
10. Hymn na pogrzeb zmarłego – <i>Hymnus circa exequias defuncti</i>	104
11. Hymn na Boże Narodzenie – <i>Hymnus viii kal. ianuarias</i>	113
12. Hymn na Epifanię – <i>Hymnus Epiphaniae</i>	120
 II. <i>APOTHEOSIS</i> – BOSKOŚĆ CHRYSYTA	131
 III. <i>HAMARTIGENIA</i> – ŹRÓDŁO GRZECHU	179
 IV. <i>PSYCHOMACHIA</i> – WALKA DUSZY	219

V. <i>CONTRA SYMMACHUM</i> – PRZECIW SYMMACHOWI	263
Pierwszy etap: spór Symmachusa i Ambrożego	264
1. Wstęp	264
A. Postaci sporu	264
B. Polemika Symmachusa i Ambrożego	267
2. Teksty Symmachusa i Ambrożego	273
A. <i>Relacja Symmachusa</i> , prefekta miasta Rzymu	273
B. <i>List 72 biskupa Ambrożego do wielce czcigodnego władcy</i> i bardzo chrześcijańskiego cesarza Walentyniana	280
C. <i>List 73 biskupa Ambrożego do wielce czcigodnego</i> i najłaskawszego cesarza Walentyniana Augusta	287
Drugi etap: <i>Contra Symmachum</i> Prudencjusza	303
1. Wstęp	303
2. Bibliografia	310
3. Księga I	311
4. Księga II	341
VI. <i>DITTOCHAEON</i> – EPIGRAMY	387
INDEKS OSÓB I NAZW WŁASNYCH	409
INDEKS BÓSTW POGAŃSKICH, MIEJSC I POSTACI MITOLOGICZNYCH ORAZ POSTACI ALEGORYCZNYCH	421
INDEKS BIBLIJNY	425

SKRÓTY

1. Dzieła Prudencjusza

<i>Apo</i>	<i>Apotheosis</i>
<i>Dit</i>	<i>Dittochaeon</i>
<i>Epil</i>	<i>Epilog</i>
<i>Ham</i>	<i>Hamartigenia</i>
<i>Kat</i>	<i>Kathemerinon</i>
<i>Per</i>	<i>Peristephanon</i> (<i>Wieniec męczeńskie</i>)
<i>Psych</i>	<i>Psychomachia</i>
<i>Przedśł</i>	<i>Przedśłowie</i>
<i>1–2 Sym</i>	<i>Przeciw Symmachowi</i> (pierwsza i druga księga)

2. Inne

ANT	<i>Apokryfy Nowego Testamentu</i> , 1–3, red. ks. M. Starowieyski, Kraków 2017
CCL	<i>Corpus Christianorum</i> , series Latina, Turnhout 1954–
Charlet	J.-L. Charlet, <i>La création poétique dans le „Cathemerinon” de Prudence</i> , Paris 1982
CPL	<i>Clavis Patrum Latinorum</i> , E. Dekkers, Turnhout 1995 ³
CSEL	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , 1–, Wien 1866–
FS	<i>Festschrift, Księga pamiątkowa na cześć...</i>
Gnilka 1,2	Ch. Gnilka, <i>Prudentiana I. Critica; II. Exegetica</i> , München–Leipzig 2000; 2001 (supplementum, 2003)
JAC	<i>Jahrbuch für Antike und Christentum</i> , Münster 1958–
Lavarenne	M. Lavarenne, wydanie dzieł Prudencjusza, Les Belles Lettres, 1–4, P 1955 ² –1963 ²

Lentini	A. Lentini, <i>Te decet hymnus: l'innario della „Liturgia horarum”</i> , Città del Vaticano 1984
LG	<i>Liturgia godzin</i>
NDPAC	<i>Nuovo Dizionario di Patristica e di Antichità cristiane</i> , red. A. Di Berardino, Genova 2006–2008
NWSP	M. Starowieyski, J.M. Szymusiak, <i>Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa</i> , Poznań 2018
PL	<i>Patrologia Latina</i> , 1–216, ed. J.-P. Migne, Paris 1844–1856
PSP	<i>Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy</i> , Warszawa 1969–
Stabryła	S. Stabryła, <i>Chrześcijański świat poezji Prudencjusza</i> , Kraków 2011
<i>Wience</i>	Aureliusz Prudencjusz Klemens, <i>Wience męczeńskie</i> , tłum. M. Brożek i inni, oprac. M. Starowieyski, <i>Źródła Myśli Teologicznej</i> 40, Kraków 2006

WSTĘP

W 1987 r. Mieczysław Brożek¹, znakomity filolog klasyczny, profesor UJ, tłumacz utworów klasycznych, szczególnie poezji łacińskiej, wydał przekład poetycki dzieł wszystkich Prudencjusza. Nie jest to pierwszy polski przekład wielkiego poety chrześcijańskiego V w., ponieważ ks. A. Kantecki wydał w Poznaniu w roku 1888 przekład *Psychomachii*, *Kathemerinonu* i niektórych hymnów z *Peristephanonu*; dodajmy, że obydwa teksty są tłumaczone wierszem, a takich przekładów nie jest wiele w literaturze światowej. Swoją pracę Brożek poprzedził szeregiem prac na temat poezji Prudencjusza, do dziś cytowanych w światowej literaturze. Wydanie to jednak miało jeden poważny minus: ukazało się w zasłużonej serii przekładów Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, której roli w tworzeniu polskiej kultury teologicznej nie można przecenić, niestety drukowanej, jak to w PRL bywało, na powielaczu, podłym papierze oraz małym i niewyraźnym drukiem, który dziś czasami trudno odczytać. Do tego tekst nie zawsze poddawany był korekcie autorskiej. Po śmierci Profesora jego żona, dziś już śp. prof. Krystyna Brożkowska, oddała prawa autorskie Wydawnictwu WAM, by umożliwić drugie wydanie dzieła, a niżej podpisanego zobowiązała do przygotowania nowego wydania, tym bardziej że ukazały się nowe prace, niedostępne Tłumaczowi, a WAM przekazał niżej podpisanemu skany tych dzieł. Ponieważ porządne wydanie dzieł wszystkich z komentarzem utworzyłoby ogromny tom, Wydawnictwo postanowiło, że najpierw ukażą się *Wieniec męczeński* (*Peristephanon*), *Przedślowie* i *Epilog* opatrzone szczegółowym wstępem ogólnym i bibliografią, a następnie wydany zostanie

¹ Por. J. Korpanty, *Prof. M. Brożek, w 75. rocznicę urodzin*, „Eos” 74(1986), 5–29; A. Haberko, *In memoriam Miecislai Broscii*, „Terminus” 2(2000), 13–18.

tom zawierający pozostałe dzieła. Tak się szczęśliwie zdarzyło, że w tym czasie prowadziłem w Instytucie Patrystycznym „Augustinianum” w Rzymie wykład monograficzny o Prudencjuszu, co pozwoliło mi na zebranie materiału i sprawdzenie nowszej literatury. W 2006 r. ukazał się pierwszy tom dzieł Prudencjusza, a w komputerze została poważna część tomu drugiego, która z powodu innych pilnych prac pozostała tam do roku 2016, kiedy przystąpiłem do jej ostatecznego przygotowania. Niniejsze opracowanie mogłem skończyć dzięki bibliotece „Augustinianum” i Kolegium Polskiemu w Rzymie, w którym znalazłem gościńcę.

Drugi tom zawiera więc resztę utworów Prudencjusza, bardzo od siebie różnych, są to: *Kathemerinon*, czyli hymny codzienne, cztery utwory teologiczno-dydaktyczne: *Apotheosis* (Boskość Chrystusa), *Hamartigenia* (Źródło grzechu), *Psychomachia* (Walka duszy), utwór polemiczny: dwie księgi *Przeciw Symmachowi*, do których dołączyliśmy *Relację* Symmachusa i dwa listy św. Ambrożego, skutkiem czego otrzymaliśmy całe *dossier* walki o ołtarz Wiktorii w senacie rzymskim. Na końcu tomu umieściliśmy *Epigramy* (*Dittochaeon*), zbiór epigramów, podpisów pod obrazami biblijnymi, których autorstwo Prudencjusza bywa podawane w wątpliwość. W ten sposób, wraz z pierwszym tomem, otrzymaliśmy całość dzieł Prudencjusza w polskim przekładzie wierszowanym, opatrzonych komentarzem i bibliografią.

W niniejszym tomie ograniczyliśmy wiadomości ogólne o Prudencjuszu, odsyłając do tomu pierwszego, podobnie zresztą jak bibliografię, choć niektóre dane musieliśmy podać powtórnie, np. podstawowe wydania i przekłady dzieł naszego autora. Przeglądając „L’Année Philologique” od 2005 r. do ostatniego wydanego tomu, zauważyliśmy ogromne zainteresowanie Prudencjuszem w literaturze światowej, szczególnie historyczno-filologicznej, natomiast niewiele jest prac na temat jego teologii. Z powodu liczby publikacji bibliografię musieliśmy ograniczyć do podania najważniejszych, naszym zdaniem oczywiście, prac. Szczególnie ważne są tu nowe wydania komentowane – H. Tränklego i G. Garutiego (*Przeciw Symmachowi*) i R. Palli (*Hamartigenia*). Jeśli chodzi o polskie publikacje, to niestety nie zauważyliśmy szczególnego zainteresowania wielkim poetą, prócz – oczywiście – ważnych prac po polsku i po angielsku prof. S. Stabryły, profesora UJ, następcy prof. Brożka na katedrze Filologii Klasycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego, szczególnie odnoszących się do *Peristephanonu* i *Psychomachii*.

Jemu też zawdzięczamy pierwszą polską monografię Prudencjusza, która dobrze wprowadza w świat prudencjański, wydanej jednak przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie w zaledwie trzystu egzemplarzach (sic!).

* * *

Utwory zawarte w niniejszym tomie można podzielić na trzy grupy: hymny, utwory teologiczno-polemiczno-dydaktyczne oraz epigramy.

HYMNY. *Kathemerinon* (*Hymny codzienne*) różnią się zasadniczo od hymnów zawartych w *Wieńcach męczeńskich*. Wprawdzie prezentują równie różnorodne typy układów metrycznych i są im niemalże równe w swojej długości (choć na ogół nieco krótsze), ale nie mają charakteru epicznego (bo tak można by nazwać hymnowe opisy cierpień męczenników). Jest to zbiór hymnów paraliturgicznych na poszczególne pory dnia, na święta liturgiczne i obrzędy (pogrzeb) lub – może lepiej – hymnów refleksyjno-modlitewnych czy też medytacji modlitewnych, które mają charakter liturgiczny (choć – zaznaczam – nie są utworami liturgicznymi, jakkolwiek liturgia zaczerpnęła z nich fragmenty). Zbiór *Peristephanon* (*Wieńce męczeńskie*) zawiera utwory pełne grozy i cierpienia, których opisy doprowadził autor niemalże do granic zdrowego rozsądku i dobrego gustu, w *Kathemerinonie* natomiast mamy hymny jasne, pełne światła. I jeden, i drugi zbiór jest bardzo bogaty formalnie (metra liryczne) i piękny językowo.

UTWORY DYDAKTYCZNE. Następną, zupełnie różną, grupę utworów stanowią poematy dydaktyczne. Ten rodzaj utworów poetyckich był popularny od starożytności do czasów współczesnych: powstawały one w literaturze europejskiej aż do XIX w. Hezjod i Wergiliusz wierszem pouczali o sztuce rolniczej, Maniliusz – o astronomii, Grattius – o łowach, a Owidiusz nauczał w dźwięcznych wierszach sztuki używania kosmetyków. To tylko kilka przykładów ze starożytności, a można by ich przywołać wiele, podobnie zresztą w literaturze średniowiecznej, renesansowej, barokowej i klasycystycznej, jak choćby *Ziemiaństwo* Kajetana Koźmiana jeszcze w XIX w., z którego dworował sobie Mickiewicz (*tysiąc wierszy o sadzeniu grochu...*).

Poematy dydaktyczne pojawiły się też w chrześcijaństwie, i to dość wcześnie, np. *Pouczenia* i *Pieśń o dwóch ludach* Kommodiana (III w.?), polemiczne utwory anonimowe zawarte pośród utworów Tertuliana i św. Cypriana

czy poematy egzegetyczne, jak choćby parafraza Ewangelii św. Mateusza pióra hiszpańskiego kapłana Juwenkusa.

Jednym z rodzajów poematów dydaktycznych były traktaty filozoficzne wyrażone w wierszach, tak rozpowszechniali swoją filozofię wcześni filozofowie greccy i łacińscy. Ich śladem, choć chyba nieświadomie, poszli poeci chrześcijańscy. Tak jak Lukrecjusz przedstawił w pięknych łacińskich heksametrach filozofię Epikura, tak naukę Chrystusa wierszem przekazywali np. św. Grzegorz z Nazjanzu (w świecie greckim) i Prudencjusz (w świecie łacińskim). I tak jak w I w. przed Chrystusem pasjonowano się filozofią epikurejską, tak poeci chrześcijańscy podjęli wyzwanie i okazję, jakie dawało ogromne zainteresowanie w IV w. problematyką religijną w ogóle, by – wobec szerzenia się herezji w Kościele – na tej fali przedstawić naukę chrześcijańską i ze względu na ciągle jeszcze aktywną polemikę antychrześcijańską pogan dyskutować z nimi ich bronią – pięknym formalnie wierszem łacińskim.

A że był Prudencjusz mistrzem słowa, jego poezja dydaktyczna jest pomieszaniem klasycznej poezji lirycznej i epicznej, przedstawia bogactwo metrów lirycznych, którymi wprowadza w swoje poematy, i znakomicie posługuje się heksametrem, którym pisany jest korpus jego poematów. Wstępy ujęte są zazwyczaj w misternie ułożonych metrach lirycznych, czasami bardzo wyszukanych, których nie powstydziliby się sam Horacy. Tak wygląda sprawa od strony formalnej. Od strony treściowej należy zaznaczyć, że te wstępy są utworami biblijnymi – wskazują analogię treści poematu z jakąś sceną lub postacią biblijną.

Jednak poematy Prudencjusza są dziś trudne w odbiorze, szczególnie w przekładzie na język współczesny, nawet tak dobrym jak profesora Brożka, ponieważ nie oddają całej finezji słowa, gdy poeta sprawnie cytuje Wergiliusza, Owidiusza czy Katullusa lub nawiązuje do nich, przywołuje wydarzenia mitologiczne lub postaci bogów, nimf czy herosów. Odniesienia te były dobrze zrozumiałe dla współczesnych mu wykształconych ludzi, my jednak musimy to wyjaśniać w komentarzach. A aluzje do literatury klasycznej są uchwytnie tylko w oryginale łacińskim i gubią się niemalże zupełnie w przekładzie, stąd na ogół odnośniki te opuszczamy.

To jest jedna warstwa trudności. Druga to sama problematyka teologiczna, gnostycyzm, ebionityzm czy sabelianizm. Wymagają one dobrej znajomości

teologii, a ponadto są trudne do wyrażenia w języku poetyckim. Trzeba jednak podkreślić, że Prudencjusz, polemizując z tymi herezjami, podejmuje ważne i zawsze aktualne problemy teologiczne: wcielenie, grzech, dusza, wolna wola...

Równocześnie jednak dziwi, że Prudencjusz nie podjął współczesnych mu problemów teologicznych, jak arianizm, fotynizm czy apolinaryzm, nie mówiąc o hiszpańskim pryscylianizmie, które wtedy były przedmiotem żywych dyskusji. Być może kryły się za tym różne uwarunkowania polityczne autora, o którym przecież tak mało wiemy. A równocześnie pamiętać musimy, że Prudencjusz nie uważał się za nauczyciela i teologa, ale był poetą i jako poeta starał się zainteresować ludzi kulturalnych problematyką teologiczną, która chociaż dawna, tkwiła we współczesnych mu herezjach. Czy nie jest tak, że Prudencjusz sięga do korzeni i zwalczając herezje w swoich wierszach, pragnie pokazać ich przyczyny? Bo w końcu czy w arianizmie nie tli się ebionityzm, który pomniejszał rolę Chrystusa-człowieka w dziele zbawienia, a w pryscylianizmie – nauki gnostyczne?

Prudencjusz nie jest samodzielnym teologiem, ale korzysta z dorobku teologii: gdy polemizuje z Marcjonem, czerpie z dzieła Tertuliana *Przeciw Marcjonowi*, gdy zwalcza Sabeliusza, opiera się na innym dziele tegoż teologa, *Przeciw Prakseaszowi*; korzysta z dzieł św. Ambrożego (np. polemizując z Symmachem), natomiast nie zna, jak się wydaje, dzieł nieco młodszego od niego św. Augustyna, który wtedy rozpoczynał swoją karierę teologiczną; z kolei Prudencjusza nie zna Hieronim.

Inny zupełnie charakter ma *Psychomachia*. Jeśli chodzi o treść, nie jest ona poematem teologiczno-doktrynalnym, ale teologiczno-moralnym, jeśli zaś chodzi o formę, to stanowi utwór zupełnie unikalny, jedyny w literaturze patrystycznej – poemat alegoryczny. Jest to opis walki cnót z wadami tkwiącymi w duszy. Pojedynki te zostały przedstawione często bardzo naturalistycznie, może nawet za bardzo, mając za wzór batalistyczne opisy z *Eneidy* Wergiliusza. Jest to zarazem poemat ascetyczno-moralny, bo przedstawia wady i walkę z nimi, a ponadto być może także poemat osobisty, przedstawiający walki moralne, jakie musiał staczać sam autor, tematu tego jednak jeszcze nie zbadano. Niewątpliwie nastrocza on bardzo wiele trudności, gdyż o autorze wiemy niezmiernie mało. Z tym poematem związany jest treściowo zupełnie zresztą inny poemat, *Hamartigenia*, gdzie Prudencjusz mówi

o narodzinach grzechu. *Psychomachia* odegrała wielką rolę w rozwoju średniowiecznej poezji chrześcijańskiej i symboliki w sztukach plastycznych; była wielokrotnie naśladowana przez późniejszych poetów, a poszczególne walki przedstawiano na marginesach rękopisów *Psychomachii*.

I w końcu wielki poemat apologetyczno-historyczny, a zarazem satyryczny, *Przeciw Symmachowi*, ostatni etap wielkiej polemiki, jaka miała miejsce w Rzymie późnoantycznym w sprawie ołtarza Wiktorii w senacie, które to wydarzenie stało się okazją do ostatniego wielkiego starcia, i to frontalnego, świata pogańskiego i chrześcijańskiego.

Ostatnim utworem, niewymienionym zresztą ani w *Przedśłowiu*, ani w *Epilogu*, jest *Dittochaeon*, przywołany dopiero przez Gennadiusza. Jest to zbiór 49 czterowierszowych epigramów opisujących sceny biblijne: prawdopodobnie były to podpisy pod cyklem obrazów biblijnych. Autorstwo utworu Prudencjusza bywało podawane w wątpliwość, dziś na ogół uznaje się jego autentyczność.

Tym, co charakteryzuje wszystkie te utwory, jest wykwinna forma: poprawna, klasyczna łacina, płynny heksametr, wyszukane i bogate formy metryczne; takiego bogactwa używał tylko Horacy; bardzo liczne cytaty lub nawiązania do dzieł pisarzy klasycznych: szczególnie częste do Wergiliusza, ale także do innych, oraz współczesnego mu poety pogańskiego – Klaudiana. Jak już zaznaczyliśmy, tych cytatów nie nanosimy w naszym wydaniu lub robimy to bardzo rzadko.

By zrozumieć poezję Prudencjusza, trzeba jeszcze wziąć pod uwagę dwa bardzo ważne elementy. Po pierwsze, jest on pisarzem głęboko ortodoksyjnym, podobnie zresztą jak głęboko przywiązany do ortodoksji był jego rodak, także pochodzący z Hiszpanii, cesarz Teodozjusz I. Obraz karykaturalny Herezji w *Psychomachii* stanowi dobry przykład jego wstrętu do rozłamu, a więc do herezji w ogóle. I po drugie, jest on wielkim patriotą – wprawdzie kocha swoją ojczystą Hiszpanię: *Łaskawym okiem Bóg patrzy na Hiszpanów* – pisze w hymnie o św. Fruktuozie², ale przede wszystkim jest głębokim patriotą Rzymu, który kocha i z którego wielkości jest dumny: widać to zarówno w hymnach zawartych w *Peristephanonie*, jak i w *Contra Symmachum*³.

² *Per* 6,4.

³ Np. *Per* 2,425–445; szczególnie w 2 *Sym*.

W jego poezji bardzo ważna jest warstwa biblijna. Do swoich wielkich poematów Prudencjusz z zasady podaje biblijne wstępy, stanowiące punkt wyjścia danego utworu: podaje obraz i porównuje go z sytuacją współczesną czy opisaną w danym utworze i bardzo często nawiązuje w swoich poematach do Biblii; te zaś nawiązania przypominają niewielkie epylliony literatury klasycznej. Ponadto – co jest istotne dla biblijności Prudencjusza – fundament egzegezy jest Chrystus: sens dawnych słów wieszczów tłumaczy widok Chrystusa, który wyjaśnia proroctwa⁴.

To wszystko stanowi niewątpliwe zalety poezji Prudencjusza, niemniej jednak ma ona także swoje słabości. Do wad niewątpliwie należy długość utworów, a także ich rozwlekłość. W *Kathemerinonie* i w *Peristephanonie* Prudencjusz wprost nie może się zatrzymać. Brakiem jest również przesada, horror – szczególnie w wielu hymnach o męczennikach, gdzie poeta opisuje w szczegółach tortury zadawane męczennikom. Prudencjusz czasami wykazuje również zadziwiający brak gustu (w opisie cudu rozmnożenia chleba mówi o poceniu się trawieniem pokarmu i sapaniu sług...⁵). W swoim wielomówstwie nie jest Prudencjusz wyjątkiem, spotykamy je u pisarzy późnoantycznych, i to zarówno pogańskich, jak i chrześcijańskich, np. u Apulejusza czy u Tertuliana, którego dzieła, przynamniej niektóre, Prudencjusz dobrze znał. Kościół z tych długich poematów, *Kathemerionu* i *Peristephanonu*, wybrał do dzisiejszej *Liturgii godzin* tylko fragmenty, które uderzają swoim pięknem; w dawnym brewiarzu i w innych liturgiach było ich więcej.

Co uderza w poezji Prudencjusza, to nieprawdopodobna wprost zdolność wierszowania: płynność heksametru oraz wielorakie i bardzo skomplikowane nieraz metra, o czym będzie mowa we wstępie do *Kathemerionu*. Ma się wrażenie, że Prudencjusz po prostu popisuje się swoją maestrią metryczną. A przecież jest on pierwszym po Juwenkusie piszącym poprawnym heksametrem poetą chrześcijańskim. Czy nie jest tak, że apologetycznie nastawiony poeta chce pokazać poganom, zarzucającym chrześcijanom prostactwo, że może istnieć i że istnieje wielka i subtelna poezja chrześcijańska i że prawdy chrześcijańskie można wyrazić językiem poezji?

⁴ *Apo* 236n.

⁵ *Apo* 717n.

Twórczość Prudencjusza należy opracować, biorąc pod uwagę dwie perspektywy: poetycką i teologiczną. Jest on bez wątpienia poetą, i to wielkim, może nawet największym spośród poetów chrześcijańskich łacińskiej starożytności – nazwanym *Christianus Maro et Flaccus* (chrześcijański Wergiliusz i Horacy), a wśród poetów pogańskich też nie ma sobie równego w tym czasie, może tylko Klaudiana. Stąd też posiadamy wiele prac o języku, metryce i poetyce Prudencjusza.

Ale jest również teologiem: może nie tak ważnym jak poetą, ale i w teologii niewątpliwie biegłym, a ponadto gorliwym w przekazaniu nauki ortodoksyjnej, należy więc do świadków teologii przełomu IV/V w. na Zachodzie. Nie jest to jednak teologia oryginalna; widać w niej wpływ Tertuliana, Ireneusza i Cypriana, których dzieła Prudencjusz znał, a także wpływ środowiska północnoitalskiego, jako że prawdopodobnie długie lata poeta spędził na dworze w Mediolanie. Czytał więc dzieła współczesnych i niemalże współczesnych mu pisarzy italskich: Chromacjusza z Akwilei, Gaudencjusza z Brescii, Maksyma z Turynu, a także galijskich: Sulpicjusza Sewera, Febadiusza z Agen, Hilarego z Poitiers i wywodzącego się z tego środowiska Paulina z Noli. Natomiast nie widać związków ze współczesną mu teologią, np. z Hieronimem i Augustynem. Jako teolog jest ściśle związany z tradycyjną teologią, jego wiedza w tym zakresie świadczy o wysokim poziomie teologicznym ówczesnych chrześcijańskich sfer wyższych, z których się wywodzi i dla których pisze, tym bardziej że jest to teologia człowieka świeckiego. Natomiast jego chrystologia stanowi ciekawe świadectwo refleksji bezpośrednio poprzedzającej spory chrystologiczne V w. Nie przyczynił się więc Prudencjusz do postępu teologii.

Ale niewątpliwą jego zasługą jest umiejętność łączenia teologii i poezji oraz wyrażenia w doskonały sposób treści teologicznej w różnorodnych formach poezji antycznej i przez to propagowanie teologii i przedstawienie jej w sposób atrakcyjny warstwom wykształconym Rzymu. Ten element, tj. związek teologii i poezji, pozostaje jak dotychczas niezbadany, a myślę, że mógłby on wiele wniesić do współczesnej teologii, przynajmniej jeśli chodzi o dostrzeżenie kwestii jej przekazu i zwrócenie uwagi na poezję jako nośnik treści teologicznych. Niestety nie wiemy, jakie było oddziaływanie Prudencjuszowej teologo-poezji w tamtych czasach.

W XIX w. pojawiło się kilka ważnych prac na temat poezji Prudencjusza, ale szczególne zainteresowanie nim rośnie dopiero w ostatnich czasach, co

łatwo można stwierdzić, przeglądając ostatnie roczniki bibliografii „L'Année Philologique”, gdzie liczba prac na jego temat dorównuje niemalże liczbie rozpraw dotyczących tak ważnych poetów klasycznych jak np. Propercjusz. Są to przeważnie prace filologiczno-historyczne, z rzadka pojawiają się wydania poszczególnych utworów bądź nowych przekładów, co można zrozumieć: mamy dobre wydania tekstu (zob. bibliografia), a tłumaczenie dzieł Prudencjusza jest bardzo trudne. Stanowczo jednak brak prac teologicznych – jest ich zaledwie kilka⁶.

* * *

Kilka słów o niniejszym wydaniu. Tekst przekładu wzięto z PSP 43, 1987, wprowadzając w kilku miejscach małe poprawki – czasami po prostu poprawiając pomyłki druku, do czego zresztą upoważniła mnie śp. prof. Krystyna Brożek, żona autora przekładu, czasami prostując drobne niezgrabności stylistyczne lub teologiczne. W komentarzu wykorzystałem komentarz profesora Brożka, znacznie go jednak rozwinąłem i uzupełniłem.

Tekst w wydaniu PSP jest ułożony w sposób ciągły (zarówno w hymnach, jak i w poematach, czego przyczyną była oszczędność papieru!): tu teksty podzieliłem, co jest szczególnie ważne w wypadku hymnów. Wcięcia w wierszach dokonywałem zazwyczaj według wydania hiszpańskiego A. Ortegi i I. Rodrigueza (zob. bibliografia). Hymny podzieliłem na zwrotki. Natomiast świadom faktu, że teksty ciągle poematów czyta się trudno i niełatwo uchwycić ich myśl, podzieliłem je na mniejsze fragmenty, opatrując tytułami i podtytułami – w kwadratowym nawiasie i kursywą: opierałem się tu zazwyczaj na wydaniu Lavarenne’a; korzystałem także z doskonałych syntetycznych komentarzy w jego wydaniu dzieł Prudencjusza. Z tego samego powodu wykorzystałem też tytuły zawarte w niektórych rękopisach (*Dittochaeon*, *Apotheosis*). Również dla ułatwienia lektury zmieniłem czcionkę w przypadku imion niektórych postaci (np. cnoty i wady w *Psychomachii*, postaci mitologiczne w I księdze *Contra Symmachum*). Ufam, że te edytorskie zabiegi w niczym nie zniekształciły tekstu wielkiego poety hiszpańskiego, natomiast Czytelnikowi dopomogą w zrozumieniu toku jego myśli.

⁶ Zob. Bibliografia, np. Rodriguez, Padovese, Toron, z polskich autorów Liszka.

Ponadto w przypisach niemalże całkowicie pominęliśmy cytaty z dzieł pisarzy antycznych – o czym już wspomniano – których indeks w wydaniu Ortegi i Rodrigueza zajmuje dwanaście stron bardzo małego druku (dla porównania: cytaty biblijne zajmują pięć stron!). Wobec popisów erudycji Prudencjusza w dziedzinie historii i mitologii (np. w I księdze *Contra Symmachum*) trzeba było i je ograniczyć do najkonieczniejszego minimum, by komentarz nie przemienił się w traktat o kulturze antycznej! Mają one bowiem zazwyczaj znaczenie tylko w porównaniu z oryginalnym tekstem łacińskim.

Obszerny komentarz do poszczególnych dzieł Prudencjusza znajduje się w wydaniach krytycznych pojedynczych dzieł poety, natomiast dość obszerny komentarz podaje przekład hiszpański: Luis Rivero García, 1–2, Madrid 1997 (Biblioteca Clasica Gredos, nr 240–241).

DODATEK

Jako ciekawostkę podajemy, że istnieje hymn na cześć świętego (sic!) Prudencjusza, opublikowany w *Analecta Hymnica* (16,244), a następnie przez J. Szövérfyego⁷. Wydano go w XV w., ale pochodzi z czasów wcześniejszych, choć trudno określić wiek. Oto dwie pierwsze zwrotki:

Clemens accinctus actibus // Sensim dictum Prudentius, // Opus crescens in melius // Vocatus est Aurelius.

Extorrens inde haesim, // Fidem diffudit celebrem, // Dei accendens lampadem // Caecam tulit imaginem itd.

BIBLIOGRAFIA

Podajemy tu tylko podstawowe wydania, narzędzia pracy i uzupełnienie opracowań ogólnych, bibliografia ogólna, *Więńce* 107–119; przy poszczególnych hymnach podajemy możliwie pełną bibliografię.

Wyd.: CPL 1437–1446; PL 59, 767–1078; 60, 11–594; J. Bergman, CSEL 61, 1926; M. Lavarenne, 1–4, 1955–1963 (Les Belles Letters i dodatki; tłum. franc.);

⁷ J. Szövérfy, *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung*, 1, Berlin 1964, 80.

H.J. Thomson, London 1–2, 1949–1963 (Loeb i dodruki; tłum. ang.); J. Guillén, I. Rodríguez, Madrid 1950 BAC 58, 1950 (i dodruki: A. Ortega, I. Rodríguez); P. Cunningham, CCL 126, 1966.

Tłum. calościcw: ang.: H.J. Thomson, jak wyżej; M. Clement Eagan, *The Fathers of the Church*, Washington, tom 43, 1962, tom 52, 1965; **franc.:** M. Lavarenne, jak wyżej; **hiszp.:** J. Guillén [A. Ortega], I. Rodríguez, Madrid 1950; L. Rivero García, 1–2, Madrid 1997 (Bibl. Clas. Gredos 240n.; obszerny komentarz); oraz jak wyżej; **niem:** W. Fels, Stuttgart 2011; **pol.:** M. Brożek, PSP 43, 1987.

Konkordancja: R.J. Deferrari, J.M. Campbell, Cambridge (Mass.) 1932 (Hildesheim 1966).

Język (uzupełn.): E.B. Lease, *A Syntactic, stylistic and metrical study of Prudentius*, Baltimore 1895; M. Lavarenne, *Étude sur la langue du poète Prudence*, Paris 1933; V. Blanco García, *Estética y estilo de P.*, „Humanidades” 2(1950), 182–191.

Bibliografia: C. Magazzù, *Rassegna di studi prudentiani (1967–1976)*, StLat 7, 1977, 105–134; dobrą bibliografię podaje przekład hiszpański L. Rivero Garcii, 1–2, Madrid 1997 (Bibl. Clas. Gredos 240n.).

Oprac.: H. Middeldorf, *De Prudentio et theologia prudentiana*, Vratislaviae 1823; E. Rapisarda, *Introduzione alla lettura di Prudenzi*o, Catania 1951; A. Salvatore, *Studi Prudentiani*, Napoli 1958; N. Grasso, *Prudenzi*o e la Bibbia, „Orpheus” 19(1972), 79–170; J. Fontaine, *Le mélange des genres dans la poésie de Prudence*, w: tegoż, *Études sur la poésie latine tardive d'Ausone à Prudence*, Paris 1980, 1–24; tenże, *La femme dans la poésie de Prudence*, tamże, s. 415–443; tenże, *Naissance de la poésie dans l'occident chrétien: esquisse d'une histoire de la poésie latine chretienne du II au VI siecle*, Paris 1981; M. Kah, „Die Welt der Römer mit Seele suchend”. *Die Religiosität des Prudentius im Spannungsfeld zwischen „pietas Christiana” und „pietas Romana”*, Bonn 1990; M. Mastrangelo, *The Roman self in late antiquity. Prudentius and the poetics of the soul*, Baltimore 2008; R. González Salinero, „*Infelix Iudaea*”: *la polémica antijudía en el pensamiento histórico-político de Prudenzi*o, Roma 2010; L. Dorfbauer, *Die „praefationes” von Claudian und von Prudentius*, Text und Bild, Wien 2010, 195–222. **Pol.:** M. Starowieyski, *Wstęp do: Wiece męczeni*skie, Kraków 2006; S. Stabryła, *Chrześcijański świat poezji Prudencjusza*, Kraków 2011; P. Liszka, *Teologia hiszpańska*, Legnica 2001, 102–124.

Wpływy ogólnie: S.M. Hanley, *Classical sources of Prudentius*, Cornell Univ. 1959; C. Witke, *Prudentius and the Tradition of Latin poetry*, ProceedAmerPhiloAss 99(1968), 509–525; J.-L. Charlet, *Prudence et la Bible*, RechAug 18(1983), s. 3–149;

M. Lühken, *Christianorum Maro et Flaccus*, Göttingen 2002. A. Bisanti, *Prudenzio nel X secolo*, „Auctores nostri” 5(2007) 39–64; A. Coşkun, *Zur Biographie des Prudentius*, „Philologus” 152(2), 2008, 294–319; B. Iwaszkiewicz-Wronikowska, *Der „Liber Peristephanon” als Quelle für christliche Archäologie*, Text und Bild, Wien 2010, s. 127–142; C. Micaelli, *Aspetti della recezione di Prudenzio in età medievale e umanistica: poesia, liturgia, teologia*, w: *Dulce melos 2. Akten des 5. internationalen Symposiums: Lateinische und griechische Dichtung in Spätantike, Mittelalter und Neuzeit*, ed. V. Zimmerl-Panagl, Pisa 2013, 283–309.

Wpływy szczególne:

Cicero: J. Schwind, *Cicero bei Prudentius*, w: *Quesiti, temi di poesia tardolatina*, a cura di L. Castagna, Frankfurt am Main 2006, 37–46 (nie znał dzieł C.!); Ph. Desy, *Prudence, lecteur de la correspondance de Cicéron*, „Latomus” 64(2005), 170n.

Horacy: H. Breidt, *De Aurelio Prudentio Clementi Horati imitatore*, Heidelberg 1887; I. Opelt, *Prudentius und Horace*, w: *Forschungen zur römischen Literatur*, FS K. Büchner, Wiesbaden 1970, 2, 206–213; A. Salvatore, *Qua ratione Prudentius aliqua „Cathemerinon libri” carmina conscribens, Horatium Vergiliumque imitatus sit*, *Annali Fac. Lett. Napoli* 6(1956), 119–140; S. Costanza, *Prudenzio, Cath. II*, 37–56; *Orazio, Carm. I, 1. Rapporto di due concezioni poetiche*, w: *Problemi e metodo*, FS E. Paratore 4, Bologna 1981, 901–918.

Juvenalis: Sr Stella Marie, *Prudentius and Juvenal*, „Phoenix” 16(1962), s. 41–51; Ch. Gniska, *Satura tragica. Zu Juvenal und Prudentius*, *WienStud* 103(1990), s. 145–177.

Klaudian: MGH AA 10, Berlin 1892, LVIIIn.

Lukan: V.J. Herrero Llorente, *Lucano en la literatura hispano-latina*, „Emerita” 27(1959), 19–52.

Lukrecjusz: C. Brakman, *Quae ratio intercedat inter Lucretium et Prudentium*, „Mnemosyne” 48(1920), 434–448; E. Rapisarda, *Influssi Lucreziani in Prudentio: un suo Poema Lucreziano e Antiepicureo: I*, *VigChr* 4(1950), 46–60.

Owidiusz: M. Liguori Ewald, *Ovid in the Contra orationem Symmachi of Prudentius*, Washington 1942; A. Salvatore, *Echi ovidiani nella poesia di Prudenzio*, *Atti del Convegno Internazionale Ovidiano*, Roma 1959, tom 2, 257–272; W. Evenepoel, *La présence d’Ovide dans l’oeuvre de Prudence*, *Caesarodunum* 17bis, 1982, 165–170.

Propercjusz: D.R.S. Bailey, *Echoes of Propertius*, „Mnemosyne” IV ser, 5(1952), 307–333.

Wergiliusz: F. Dixel, *Des Prudentius Verhältnis zu Vergil*, Erlangen 1907; A. Mahoney, *Vergil in the works of Prudentius*, Washington 1934; Ch. Schwen, *Vergil bei Prudentius*, Leipzig 1937; A. Salvatore, *Qua ratione Prudentius aliqua „Cathemerinon libri” carmina conscribens, Horatium Vergiliumque imitatus sit*, *Annali Fac. Lett. Napoli* 6(1956), 119–140; *Prudenzio*, w: *Enciclopedia Virgiliana* 4, Roma 1988, 335n.; C. Witke, *Recycled words: Vergil, Prudentius and Saint Hippolytus*, w: *Romane Memento*, ed. R. Rees, London 2004, 128–140.

Tradycje: R. Stettiner, *Die illustrierten Prudentiushandschriften*, Berlin 1895; H. Woodruff, *The illustrated manuscripts of Prudentius*, Cambridge (Mass.) 1929; H. Silvestre, *Aperçu sur les commentaires carolingiens de Prudence*, *SacrisErud* 9(1957), 50–73; M. Giovini, *Rosvita dramaturga e l'emulazione stilistica di Prudenzio*, „Maia” 57(3)(2005), 557–597; Ae.A. Nebriisensis [A.de Nebrija+1552], *Aurelii Prudentii Clementis V.C. libelli cum commento Antonii Nebrissensis*, ed. F. González Vega, Salamanca 2002 (787 str.!); C. Micaelli, *Aspetti della recezione di Prudenzio in età medievale e umanistica: poesia, liturgia, teologia*, w: *Dulce melos 2. Akten des 5. internationalen Symposiums: Lateinische und griechische Dichtung in Spätantike, Mittelalter und Neuzeit*, ed. V. Zimmerl-Panagl, Pisa 2013, 283–309.

I. KATHEMERINON – HYMNY CODZIENNE

WSTĘP

Twórcami chrześcijańskiego hymnu łacińskiego byli św. Hilary, biskup Poitiers († 367), oraz biskup Mediolanu, św. Ambroży¹. O ile hymny pierwszego z nich zachowały się w formie szczątkowej, o tyle hymny biskupa Mediolanu zachowały się w liczbie trzynastu². Hymny św. Hilarego zostały napisane w skomplikowanych metrach, a ich treść teologiczna była nie mniej skomplikowana, nie nadawały się więc lub tylko z trudem mogły być użyte w liturgii. Natomiast hymny św. Ambrożego były utworami krótkimi (do 32 wersów), napisanymi prostym, eleganckim i łatwo wpadającym w ucho dymetrem jambicznym w strofkach czterowersowych i w sposób ścisły i poprawny wyrażały prawdy teologiczne³. Obydwaj autorzy byli biskupami i tworzyli swoje utwory w celach duszpastersko-liturgicznych.

¹ Wydanie hymnów: *Analecta hymnica Medii Aevi*, Leipzig 1, 1886–55, 1922, Register 1–2, 1978; omówienie: J. Szövérfly, *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung*, 1–2, Berlin 1964–1965. O poezji początkach chrześcijańskiej i jej powstaniu por. M. Starowieyski, *Hymn liturgiczny na tle rozwoju poezji wczesnochrześcijańskiej*, „Classica Wratislaviensia” 13(1990), 145–161 = „Warszawskie Studia Teologiczne”, nr specjalny 2017, 166–184; tenże, Wstęp do: *Muza łacińska*, Wrocław 2007, XI–CXI; B. Nadolski, *Leksykon liturgiczny*, Poznań 2006, 522–529.

² Liczba autentycznych hymnów św. Ambrożego jest dyskusyjna; w wyd. dzieł zbiorowych, tom 22, Mediolan 1994, 29.

³ Pochodzenie zwrotki złożonej z czterech dymetrów jambicznych jest nieznane, prawdopodobnie jego twórcą był sam św. Ambroży. Dodajmy, że tym metrum są napisane hymn 1–2 i 11–12 *Kathemerinon* oraz 2 i 5 *Peristephanon* Prudentjusza.

Prudencjusz, człowiek świecki, pozostawił dwa zbiory hymnów: *Wieniec męczeńskie* (*Peristephanon*), zbiór czternastu hymnów opiewających męczenników, o których była mowa w pierwszym tomie dzieł Prudencjusza, oraz *Hymny codzienne* (*Kathemerinon*).

O *Kathemerinonie* pisze w *Przedśłowiu*:

*Ta dusza grzesznica głupotę swą porzuci...
Niech hymnami dni wypełnia,
Niech noc jej nie mija bez Pana wielbienia*⁴.

Ten fragment, który z pewnością mówi o *Hymnach codziennych*, dotyczy jednak tylko pierwszej grupy tych hymnów, odnoszących się do modlitw w ciągu dnia, o innych nie mówi nic. Czyżby nie były one jeszcze napisane, gdy pisał *Przedśłowie*? A może planował napisanie tylko hymnów codziennych, a potem dodał inne? Sprawa pozostaje niewyjaśniona.

Jest to zbiór dwunastu hymnów pisanych w różnych metrach lirycznych. Tytuł jest grecki i pochodzi prawdopodobnie od samego autora. *Kathemerinos* oznacza „codzienny”, z domyślnym *asma* czy *hymnos*, czyli tytuł znaczy „pieśń codzienna”⁵. Można je podzielić zasadniczo na dwie grupy: na poszczególne godziny dnia (I–VI, IX) i na różne inne okazje (VII, VIII, X–XII). Oto one:

- I. *Hymnus ad galli cantum* – Hymn o świcie, 25 strofek czterowerszowych, 100 w.
- II. *Hymnus matutinus* – Hymn poranny, 28 strofek czterowerszowych, 112 w.
- III. *Hymnus ante cibum* – Hymn przed jedzeniem, 41 strofek pięciowerszowych, 205 w.
- IV. *Hymnus post cibum* – Hymn po jedzeniu, 34 strofki trzywerszowe, 102 w.
- V. *Hymnus ad incensum lucernae* – Hymn wieczorny, 41 strofek czterowerszowych, 164 w.

⁴ *Wieniec* 127.

⁵ Słowo *kathemerinos* znane jest z literatury klasycznej (Plutarch), z LXX itd. H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek English Lexicon*, Oxford 1968, 853; w Biblii występuje dwa razy: w ST: Jud 12,5 i NT: Dz 6,1.

- VI. *Hymnus ante somnum* – Hymn przed snem, 38 zwrotek czterowierszowych, 152 w.
- VII. *Hymnus ieiunantium* – Hymn na post, 44 zwrotki pięciowierszowe, 220 w.
- VIII. *Hymnus post ieiunium* – Hymn po poście, 20 zwrotek czterowierszowych, 80 w.
- IX. *Hymmnus omnis horae* – Hymn na każdą godzinę, 38 zwrotek trzywierszowych, 114 w.
- X. *Hymnus circa exequias defuncti* – Hymn na pogrzeb zmarłego, 43 zwrotki czterowierszowe, 172 w.
- XI. *Hymnus VIII kal. ianuaris* – Hymn na Boże Narodzenie, 29 zwrotek czterowierszowych, 116 w.
- XII. *Hymnus Epiphaniae* – Hymn na Trzech Króli, 52 zwrotki czterowierszowe, 208 w.

Jak widzimy, są to hymny długie: najdłuższym w tym zbiorze jest hymn VII (220 wierszy, w *Peristephanonie* X – 1140 wierszy o św. Romanie). Długość, treść i trudne metrum sprawiły, że tylko ich fragmenty zostały użyte w liturgii.

Hymny mają swoją wewnętrzną logikę i powtarzający się, choć nie mechanicznie, układ; autor czasami jednak od niego odstępuje. Różni badacze próbowali podzielić hymny na swój sposób; my idziemy za J.-L. Charletem⁶, którego podział wydaje się najbardziej logiczny; widzi on w każdym hymnie pięć jednostek, choć nie zawsze jest zachowana proporcja numeryczna we wszystkich hymnach.

1. Wstęp hymnu, wprowadzający w treść, zazwyczaj przez modlitwę do Boga; w IX wezwanie do modlitwy.
2. Rozwinięcie tematu, zazwyczaj przez medytację moralno-duchową.
3. Jeden lub kilka opisów wziętych z Biblii, zarówno Starego, jak i Nowego Testamentu (krótkich lub bardzo nawet długich); ten fragment stanowi punkt wyjścia do medytacji. Jest to najbardziej oryginalny element w *Kathemerinonie*.

⁶ J.-L. Charlet, *La création poétique dans le Cathemerinon de Prudence*, Paris 1982, 61–65.

4. Motyw z punktu drugiego, rozwinięty.

5. Zamknięcie: krótka modlitwa nawiązująca do wstępu.

Podobny układ spotykamy w *Peristephanonie*, gdzie głównym elementem hymnu jest życiorys lub opis męki danego męczennika. Na taki regularny układ hymnów Prudencjusza wpłynęła retoryka, ze swoim szczegółowym podziałem na części: *docere* – uczyć, *movere* – poruszać; *delectare* – cieszyć. Szczególnie mocno podkreślony jest element *docere* – mają więc one charakter parenetyczny.

Do zerwania więzów z liturgią przyczyniło się również metrum, w którym pisano dany hymn. Jeśli bowiem św. Ambroży pisał prostym dymetrem jambicznym i tworzył je wyraźnie dla użytku praktycznego, to Prudencjusz użył go w *Kathemerinonie* tylko cztery razy (hymny I–II, XI–XII), inne hymny napisane są rzadko używanymi i często bardzo skomplikowanymi systemami metrycznymi: na 26 utworów użył 15 rodzajów metrum⁷.

Wzorem chrześcijańskim dla hymnów Prudencjusza były hymny św. Hilarego z Poitiers oraz św. Ambrożego. Niewątpliwie hymn IX wzoruje się na hymnie III Hilarego; o dalszych jednak wpływach trudno mówić ze względu na bardzo zły stan zachowania hymnów biskupa Poitiers. Inaczej rzecz ma się z hymnikami św. Ambrożego. Dwa hymny opierają się wyraźnie na hymnach ambrożyjskich: hymn I na *Aeterne rerum conditor* i hymn II na *Splendor paternae glorie*, natomiast w innych hymnach Prudencjusza trudno jest stwierdzić wyraźne naśladownictwo, niewątpliwie jednak hymny Prudencjusza znajdują się w atmosferze liturgicznych hymnów biskupa Mediolanu, a choć Prudencjusz zerwał z konwencją ambrożyjskich hymnów liturgicznych, niemniej jednak jest z nimi bardziej związany, niżby się mogło wydawać.

⁷ Podajemy korpus utworów, pozostają jeszcze przedmowy w różnych metrach:

Dymetr jambiczny	– 1, 2, 11, 12	– strofa czterowerszowa
Trymetr jambiczny hiperkatalektyczny	– 3	– strofa pięciowerszowa
Wiersz falcejski	– 4	– strofa trzywerszowa
Wiersz asklepiadejski mniejszy	– 5	– strofa czterowerszowa
Dymetr jambiczny katalektyczny	– 6	– strofa czterowerszowa
Trymetr jambiczny	– 7	– strofa pięciowerszowa
Strofa saficka	– 8	– strofa czterowerszowa
Tetrametr trochaiczny katalektyczny	– 9	– strofa trzywerszowa
Dymetr anapestyczny katalektyczny	– 10	– strofa czterowerszowa

Z poetów późnoantycznych wyraźny wpływ na Prudencjusza wywarł Auzoniusz, od niego przejął niektóre rodzaje metrów. Jeśli chodzi o literaturę pogańską, to dwaj pisarze wywarli wpływ na Prudencjusza: Pindar i Horacy. Pindara na pewno Prudencjusz nie czytał ze względu na wątpliwą znajomość języka greckiego, niemniej jednak twórczość jego funkcjonowała w poezji antycznej i odwołuje się do niego Horacy, stąd też wpływ jego jest tylko pośredni. Długość ód Pindara i stosowanie przez niego *exemplum* niewątpliwie oddziaływało na poezję Prudencjusza. Horacy oddziaływał na Prudencjusza na wielu płaszczyznach: słownictwa, metryki, obrazów, stylu itd. Ponadto refleksyjne i filozoficzne ody Horacego i zamyślenie się nad problematyką ludzką stoją u podstaw rozważań Prudencjusza.

Oryginalnym rysem twórczości Prudencjusza był fakt układania zbiorów poezji, co – jak wiemy – czynili zarówno Wergiliusz (*Bukoliki*), jak i Horacy. *Kathemerinon* jest zbiorem pieśni misternie ułożonych i jak zobaczymy, wedle różnych kryteriów. Prudencjusz jest pierwszym autorem chrześcijańskim, który wszystkie swoje poezje połączył w jeden zbiór⁸.

Na jego twórczość oddziaływała również ówczesna retoryka, z którą na pewno zapoznał się w szkołach; szczególnie zaś rola *exemplum*, które stanowi jeden z elementów oryginalności Prudencjusza; mitologiczno-historyczne przykłady literatury pogańskiej zamienił na *exemplum* biblijne, które odgrywa szczególnie ważną rolę w *Kathemerinonie*.

Hymny Prudencjusza nie były przeznaczone do użytku liturgicznego, jednak ich fragmenty zestawione w jeden hymn zostały zastosowane w liturgii, najpierw w Hiszpanii, gdzie w *Breviarium Gothicum* liturgii mozarabskiej mamy 26 hymnów wziętych z *Kathemerinonu* i 11 z *Peristephanonu*⁹, następnie w Galii, w końcu w Rzymie. Obecna *Liturgia godzin* zawiera 8 z *Kathemerinonu* (podajemy je przy poszczególnych hymnach), i 2 z *Peristephanonu*¹⁰. W swoim wydaniu najstarszych hymnów łacińskich W. Bulst podaje

⁸ Por. *Wieńce*, 49–52.

⁹ J. Szövérfly, *Die Annalen der lateinischen Dichtung*, 1, Berlin 1964, 81n.; liczby te bywają różne u różnych autorów.

¹⁰ Podajemy według Lentinięgo. Z *Peristephanon* w LG mamy hymn na jutrznię uroczystości św. Wawrzyńca (10,8); *Per* 2; ww. 15–18, 37–40, 501–504, 549, 565n. tom IV, Lentini 191; oraz na godz. czytań tekstów wspólnych jednego męczennika; *Per* 5; ww. 1–12, 545–548, 557–560, 565–568; tom I, II, III, IV; Lentini 258.

12 hymnów złożonych z wierszy Prudencjusza¹¹. Użycie danego hymnu w liturgii będzie zaznaczone we wstępach do poszczególnych hymnów.

Wpływ hymnów św. Ambrożego na liturgię był większy niż Prudencjusza, i nie wynika to z faktu, jak chcą niektórzy, że św. Ambroży był biskupem, a Prudencjusz człowiekiem świeckim, ale z tego, że św. Ambroży pisał hymny dla liturgii, a Prudencjusz niejako obok liturgii. Nie są to więc utwory liturgiczne, niemniej są z nią związane, stanowią bowiem medytacje modlitewne odnoszące się do liturgii i powstałe w jej kontekście. To pobożne medytacje, pokarm duchowy, przeznaczone dla ludzi wykształconych, być może z kręgu ascetycznego, w którym – jak się wydaje – żył Prudencjusz. Ich cel podaje sam twórca w autobiograficznym *Przedśłowiu* do swoich dzieł:

*Lecz niech chociaż pod sam koniec [życia]
Ta dusza grzesznica głupotę swą rzuci,
Niech słowem Boga chwali, gdy nie może zasługami.
Niech hymnami dni wypełnia,
Niech noc jej nie mija bez Pana wielbienia*¹².

Na charakter społeczny i wspólnotowy hymnów wskazuje stosunkowo częste użycie pierwszej osoby liczby mnogiej. Natomiast na przeznaczenie dla ludzi wykształconych wskazuje fakt użycia dość rzadkich i wyszukanych systemów metrycznych, w których mogły gustować i ocenić je tylko osoby o dobrym wykształceniu; jak widzieliśmy, tylko w czterech hymnach Prudencjusz zastosował proste metrum ambrojańskie. Podobnie rzecz ma się ze słownictwem: są to utwory, w których na każdej stronicy znajdujemy kilka nawiązań – bądź słownych, bądź treściowych – do wielkich pisarzy rzymskich: szczególnie do Wergiliusza i Horacego, ale także do Lukrecjusza,

¹¹ W. Bulst, *Hymni latini antiquissimi LXXV, Psalmi III*, Heidelberg 1956: *O crucifer bone lucisator* (Kat 3); *Pastis visceribus ciboque sumpto* (Kat 4); *Iventor rutili dux bone luminis* (Kat 5); *Ades pater superne* (Kat 6); *O Nazarene lux Bethlem verbum patris*; *Christe servorum regimen tuorum* (Kat 7); *Da puer plectrum chorei ut canam fidelibus* (Kat 9); *Deus ignee fons animarum* (Kat 10); *Bis novem noster populus sub uno* (Per 4); *Punica terra tulit quo splendet omne quidquid usquam est* (Per 13); *Germine nobilis Eulalia* (Per 3); *Quid est quod artum circulum* (Kat 11).

¹² Wiersze 34–38, w: *Wieńce* 127.

Katullusa, Owidiusza, Seneki czy do Lukana lub niemalże współczesnego mu Klaudiana, a także Cyclerona czy nawet pisarzy greckich, których echa krążyły wśród ówczesnych elit rzymskich¹³. Streścił to Lavarenne: „o nowych poglądach czynimy dawne wiersze”¹⁴. Jest Prudencjusz dobrym przykładem przejścia kultury pogańskiej w chrześcijańską.

Prudencjusz nie tylko cytuje pisarzy pogańskich, ale także używa słów ściśle związanych ze światem pogańskim: wzywa Muzy (*Camenae*), szczególnie w słownictwie eschatologicznym nawiązuje do terminologii pogańskiej (*Tartar*, *Acheront*, *Lete* itd.), mimo że zna terminologię biblijną (np. *Gehenna*). Wprowadza nawet tak kontrowersyjne słowo na oznaczenie Boga Ojca jak *Tonans*, w literaturze pogańskiej odnoszące się zawsze do Jowisza. Należy ponadto zwrócić uwagę na jego rzymski patriotyzm, który szczególnie jasno pojawia się w *Peristephanonie*.

Jest więc Rzymianinem, mocno osadzonym w kulturze swojej epoki. Ale równocześnie tę kulturę oddaje na służbę chrześcijaństwa i stara się ją uchrześcijanin: w opowiadaniach, które odgrywają tak ważną rolę w *Kathemerinonie*, wprowadza opowiadania biblijne jako *exempla*, na miejsce opowiadań z mitologii czy historii starożytnej, które w tym miejscu umieściliby z pewnością poeci pogańscy. Te fragmenty opisowe zamieniają się czasami w dłuższe opowiadania, jakoby starożytne epylliony, jak np. opowiadanie o Jonaszu w Hymnie 7, 101nn., liczące 90 wierszy. W ten sposób również utwory liryczne tracą w jakiś sposób swój charakter liryczny.

Utwory przez nas omawiane są utworami wielkiego poety, poety rzymskiego i klasycznego, ale równocześnie poety katolickiego: „Jest po pierwsze katolikiem, a dopiero na drugim miejscu poetą” – pisze wielki historyk poezji średniowiecznej F.J.E. Raby i ciągnie dalej: Prudencjusz „bierze hymn ambrojański i nadaje mu charakter chrześcijańskiej ody, bierze utwór mający cel ściśle liturgiczny i czyni z niego dzieło literackie”¹⁵. A więc

¹³ By sprawdzić prawdziwość tego stwierdzenia, wystarczy wziąć którekolwiek z wydań krytycznych dzieł Prudencjusza. Ponieważ podawanie tych wszystkich odnośników i zależności językowych ma sens tylko w tekście łacińskim, ograniczamy się w tym przekładzie tylko do podania najważniejszych cytatów.

¹⁴ Lavarenne 1, XV.

¹⁵ *He is first catholic, and only in second place a poet*, 47; *Prudentius took the ambrosian hymn and gave it the character of christian ode, divorcing it from merely liturgical aim and making it a literary product*, *A History of Christian-Latin Poetry*, Ox 1966², 49.

wyniósł hymn ambrożyński do godności wielkiej poezji, a w twórczości był przede wszystkim katolikiem, a potem poetą, co bynajmniej nie umniejsza wartości jego poezji. I dalej, o czym będzie jeszcze mowa przy omawianiu jego teologii, należy pamiętać o jego języku poetyckim i o tym, że wyrażał swoje pojęcia często zwrotami wziętymi z poezji pogańskiej, a rzadziej ze współczesnej mu teologii. Jest on poetą, a nie teologiem, choć kilkakrotnie składa wyznanie swojej wiary, np. w ciała zmartwychwstanie, a bardzo mocno podkreślonym centrum jego poezji jest Chrystus.

Układ zbioru¹⁶. *Kathemerinon* to zbiór 12 hymnów. Czy hymny te stanowią jednostki niepowiązane między sobą, jak to ma miejsce w poezji Ambrożego, czy też, jak niektórzy twierdzą, składają się na pewnego rodzaju superpoemat? Nie jest to zbiór niezwiązanych z sobą utworów, ale też nie budują one zwartego i logicznie ułożonego poematu: istnieje pewien logiczny ich układ, nie stanowią jednak całości, którą by można nazwać superpoematem. Jeśli zaś istnieje ścisły związek między utworami, to pojawia się pytanie, na czym on polega: na ich stronie formalnej czy na metrum. W kunsztownym układzie zbioru poezji Prudencjusza obydwa elementy zostały wzięte po uwagę. Dodajmy do tych uwag, że *Kathemerinon* wiąże się swoim zakończeniem, a więc ostatnimi słowami hymnu 12, z następnym poematem w zbiorze pism Prudencjusza, czyli z *Apotheosis*.

W *Kathemerinonie* widzimy wyraźny podział na dwie części: modlitwy codzienne przeznaczone na poszczególne chwile dnia (hymny I–VI oraz IX) oraz drugi zbiór hymnów na szczególnie ważne okoliczności i praktyki religijne, z których wyróżniają się dwa końcowe hymny na święta (XI–XII). Pierwsza część to właściwy *Kathemerinon*, czyli modlitwy codzienne, do którego dołączono zbiór niedokończony (być może z powodu śmierci autora) hymnów świątecznych (XI–XII) oraz innych hymnów. W dwóch pierwszych hymnach i dwóch ostatnich użyte jest metrum św. Ambrożego, w innych być może św. Hilarego.

Trudno tu omawiać wszystkie, i to dość liczne, teorie na temat układu zbioru *Kathemerinon*. Spróbujmy omówić podstawowe.

¹⁶ Szczegółowe omówienie, Charlet 45–59.

Zacznijmy jednak od stwierdzenia, że w starożytności liczbę dwanaście uważano za symbol jedności, pełni i całościowości, a więc utwór – zawierający 12 hymnów – ma ująć całość życia, i to w sposób modlitewno-liturgiczny (wskazuje na to sama nazwa zbioru). Stąd już w samej liczbie utworów zawiera się pewna treść teologiczna.

Jak widzieliśmy, dwanaście utworów zawartych w *Kathemerinonie* można podzielić wyraźnie na dwie grupy utworów: hymny I–VI i IX, więc modlitwy codzienne (odpowiadające tytułowi) oraz reszta utworów związanych z innymi praktykami religijnymi (post, pogrzeb, święta). Pierwsze dwa utwory i dwa ostatnie są napisane w tym samym metrum ambrozjańskim (dymetrze jambicznym). Już więc ten pierwszy i podstawowy układ, widoczny na pierwszy rzut oka, wskazuje na pewną regularność zbioru.

Próbowano wykryć inne regularności w tym zbiorze hymnów. Zauważono, że hymny I–VI odnoszą się do dnia, VII–VIII – do tygodnia, XI–XII – do roku, a IX–X – do całego życia. Stwierdzono również, że pierwsze dwa hymny są hymnami porannymi i mówią o odnowieniu duszy, III–IV do całego dnia – odnowienie ciała, V–VI do nocy, oddanie się Trójcy Świętej – te kręgi dotyczą uświęcenia dnia. Następne kręgi mówią o uświęceniu całego roku i życia, a więc VI–VIII post – ten krąg znajduje się w środku zbioru, co wskazuje na tendencję ascetyczną Prudencjusza, IX–X mówią o miejscu Chrystusa w życiu człowieka i przygotowaniu do śmierci, w końcu XI–XII odnoszą się do Bożego Narodzenia i Epifanii i nawiązują do pierwszego kręgu.

Inną próbą było wskazanie regularności metrycznych:

- pierwsze dwa hymny i dwa ostatnie (I–II; XI–XII) są pisane dymetrem jambicznym akatalektycznym, 4 wiersze w zwrotce;
- III, X: III w trymetrze daktylicznym (4 wiersze w zwrotce), X w dymetrze anapestycznym (a więc w metrum odwrotnym do trochejów);
- IV, IX: IV wiersz falcejski, IX – tetrametr trochaiczny katalektyczny (obydwa w trójwierszowych zwrotkach);
- V, VIII: V asklepiadeje mniejsze, VIII – strofka saficka – wiersze horacjańskie;
- VI, VII: VI dymetr jambiczny katalektyczny – VII trymetr jambiczny – obydwie metra jambiczne¹⁷.

¹⁷ Charlet 47.

Te wszystkie podziały mogą się nam wydawać sztuczne, ale nie dotyczy to tamtej epoki, kiedy chętnie tworzone takie podziały, które nam wydają się dziwne. Nie ma jednak wątpliwości, że *Kathemerinon* był zbudowany, mimo pozornej luźności, wedle precyzyjnych norm.

Hymny zebrane w zbiorze *Kathemerinon* są w istocie medytacjami religijno-filozoficznymi, w których autor starał się naświetlić różne ważne aspekty wiary chrześcijańskiej. Kwestie śmierci, oczyszczenia z grzechu, dobrodziejstw, jakimi Bóg obdarzył, walka z pokusami tworzonymi przez Szatana, pomoc Boża dla wiernych w czasie prześladowań, tortur, cierpień, najcenniejsze dary Boga dla ludzi: światło i sen, znaczenie postu i innych umartwień w życiu chrześcijanina, chwała i moc Chrystusa, wiara w zmarłych, uwolnienie ludzi przez Chrystusa z pęt śmierci – są głównymi punktami, wokół których rozwijają się owe medytacje religijno-filozoficzne w kolejnych hymnach tego zbioru¹⁸.

Kathemerinon uważa się za jedno z najlepszych dzieł Prudencjusza, ma ono jednak swoje wady: długość, rozwlekłość utworów, choć zawiera świetne fragmenty, np. wstawki biblijne, choćby w hymnie V na zapalenie lamp widok światła prowadzi autora do Krzaka Płonącego i kolumny ognia prowadzącej Żydów, a to mu przypomina następujące po tym cuda: wodę tryskającą ze skały, mannę i przepiórki, co zajmuje 68 wierszy z hymnu liczącego 164 w.¹⁹

Hymny Prudencjusza, szczególnie *Kathemerinon*, ale także *Peristephanon*, odegrały bardzo ważną rolę w procesie tworzenia się hymnu chrześcijańskiego i była ona, jak się wydaje, dużo większa, niż to się powszechnie podaje, choć pozostaje ona jak dotąd niezbadana do końca; szczególnie wpływ wywarły one na hymnikę liturgii mozarabskiej. Bez Prudencjusza hymn chrześcijański byłby mniej barwny, wyrazisty i żywy i dużo uboższy formalnie. Prudencjusz nadał hymnowi chrześcijańskiemu aspekt bardziej antyczny, ubogacił go metrami oraz wyrazistymi, choć często dyskusyjnymi obrazami²⁰.

¹⁸ Stabryła 34.

¹⁹ Lavarenne 1, XXXVIII.

²⁰ J. Szövérfly, *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung*, 1, Berlin 1964, 94.

Dzieło cieszyło się ogromną popularnością, o czym świadczy liczba rękopisów średniowiecznych – ponad trzysta. Warto tu wspomnieć o pięknych parafrazach francuskich hymnów z *Kathemerinonu* pióra poety z kręgu Plejady, F. de Malherbe’a († 1628), oraz wielkiego dramaturga J. Racine’a († 1699).

BIBLIOGRAFIA

Wyd.: CPL 1438. We wszystkich wydaniach dzieł P., por. Bibliografia ogólna, ponadto: wyd. szkolne, obszerny komentarz: S. Colombo, Torino 1932.

Przekł.: Ang.: R. Slavitt, Baltimore 1996 (poetycki); G.J.P. O’Daly, Oxford 2012; Pol.: A. Kantecki, *Poezje Aur. Prudencjusza Klemensa*, Poznań 1988, 49–142; Wł. nowsze: M. Pellegrino, Alba 1958; E. Bossi, Bologna 1970; M. Spinelli, Roma 2009 (Collana di testi patristici 209 i Per).

Oprac.: E. Faguet, *De Aurelii Prudentii Clementis carminibus lyricis*, Bordeaux 1883; G. Sixt, *Die lyrischen Gedichte des Aurelius Prudentius Clemens*, Stuttgart 1889; J. Bergman, *Aurelius Prudentius Clemens, der grösste christliche Dichter des Altertums*, Bd. 1, Dorpat 1922, 55–121 (obszerne wprowadzenie i omówienie); A. Salvatore, *Qua ratione Prudentius aliqua „Cathemerinon libri” carmina conscribens, Horatium Vergiliumque imitatus sit*, Annali Fac. Lett. Napoli 6(1956), 119–140; R.R. Harris, *Allegory in „Cathemerinon” of Prudentius*, Chapel Hill 1961 (diss.); L. Alfonsi, *Poetica e poesia delle Odi Quotidiane di Prudenzio*, w: *Saggi e ricerche in memoria di Ettore Li Gotti*, Palermo 1962, 111–118; J. Szövérfy, *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung, ein Handbuch*, 1, Berlin 1964, 78–94 (*Die literarisch-romantische Hymnendichtung. Die Gedichte des Prudentius*); M.M. van Assendelft, „*Sol ecce surgit igneus*”: *a commentary on the morning and evening hymns of Prudentius*, Groningen 1976; M. Fuhrmann, *Ad Galli cantum. Ein Hymnus des Prudentius als Paradigma christlicher Dichtung*, „Der altsprachliche Unterricht”, 14,3(1971), 82–106; Ch. Gnülka, *Die Natursymbolik in den Tagesliedern des Prudentius*, w: *Pietas*, FS B. Koetting, red. E. Dassmann, K.S. Frank, Münster 1980, 411–446; I.R. Herrera, *Poeta christianus*, Salamanca 1981; K. Bugeke, *Traces of liturgical experiences at the prayers of the hours in Prudentius Cathemerinon*, Roma 1983; M.M. van Assendelft, *A poet’s mosaic. Some remarks on the composition of the Hymns of Prudentius*, w: *StPatr*, 1, Berlin 1984, 112–116; J.L. Charlet,

La création poétique dans le „Cathemerinon” de Prudence, Paris 1982 (dzieło podstawowe, skrót: Charlet); tenże, *Prière et poésie. La sanctification du temps dans le „Cathemerinon” de Prudence*, w: *Le temps chrétien de la fin de l’Antiquité au Moyen-Age (III–XIII s.)*, Paris 1984, 391–397; A.R. Springer, *Prudentius: Pilgrim and poet. The catacombs and their painting as inspiration for the „Liber Cathemerinon”*, Madison 1984 (diss. Univ. of Wsconsin); W. Evenepoel, *Some literary and liturgical problems in Prudentius „Liber Cathemerinon”*, *RevBelgePhilHist* 64(1986), 79–85; J.P. Mazières, *L’architecture symbolique des „Cathemerinon” de Prudence*, „*Vita Latina*” 113(1989), 18–24; J. Pucci, *Prudentius’ Readings of Horace in the „Cathemerinon”*, „*Latomus*” 50(1991), 677–690; P. Toohey, *An early group of poems in Prudentius’ „Liber Cathemerinon”*, „*Mnemosyne*” 44(1991), 395–403; F. Recanatini, *Strutture numeriche del „Liber Cathemerinon” di Prudentio*, „*Orpheus*” 12(1991), 563–569; J. Rist, *Die Hymnen des Prudentius. Altkirchliches Traditionsgut in der Tagzeitenliturgie der Westkirche*, *Archiv f. Liturgiewiss* 40(1998), 17–41; J. Clarke, *Technological innovations and poetical exegesis – the glass-lamp in Prudentius’ Cathemerinon 5*, w: *Poetry and exegesis in premodern latin Christianity*, ed. W. Otten, K. Pollman, Leiden 2007, 99–114; H. Förster, „*Siehe, die feurige Sonne steigt empor*”: *Zu Sonne und bei Prudentius im Kontext seiner Zeit*, w: Wien 2010, 83–97. **Pol.**: *Wieńce*, 52–54, 116; Stabryła 22–37.

1. HYMN O ŚWICIE – *HYMNUS AD GALLI CANTUM*

(Hymn na pianie koguta)

Wstęp

Incipit: *Ales diei nuntius*

Hymn I *in gallicantu* lub *gallicinum*. Jest to hymn o przebudzeniu fizycznym i duchowym, o przejściu z nocy w dzień, a więc przed świtaniem, choć wedle Izydora z Sewilli kogut pieje o północy (*Etymologiae* 5,30), inni pisarze mówią o dwóch pianiach koguta; ta modlitwa miała miejsce o drugim pianiu. W IV w. asceci i gorliwi ludzie świeccy zbierali się na oficjum nocne około północy, nie jest to jednak zwyczaj biorący początek ze Starego Testamentu, ale z napomnień Chrystusa lub ze wspomnienia

o modlitwie Chrystusa i Apostołów w nocy (Mk 13,36; Mk 6,46; Łk 6,12; 12,36; Dz 13,6nn.; 16,25). Takie modlitwy miały miejsce w dni wigilii przed wielkimi świętami, a szczególnie w Wigilię Paschalną²¹.

Hymn opiera się na symbolice koguta. Motyw ten przejęty jest od św. Ambrożego, z jego hymnu *Aeterne rerum conditor* oraz – pośrednio – z jego *Heksaameronu*. Zbudowany jest z licznych porównań i antytez: Kogut – Chrystus, światło – łaska, noc, ciemności – grzech, sen – śmierć duszy, bandyci – szatany itd. Ważną rolę odgrywa kogut – symbol jasności dnia, czyli Chrystusa. Szczególnie widać to w pierwszych szesnastu wierszach stanowiących swoistą całość; natomiast ciemności są znakiem grzechu i Szatana: jak kogut pierwszy budzi ludzi z gnuśności snu, tak Chrystus budzi nas do życia nadprzyrodzonego. Ranek nie jest tu potraktowany jako proste przejście z nocy do dnia i przebudzenia fizycznego, ale stanowi znak przejścia od snu fizycznego do przebudzenia duchowego, szczególnie przebudzenia się z nocy grzechu. Głos koguta nie tylko zwiastuje brzask i budzi do życia, ale też powoduje ucieczkę demonów, działających w ciemności, a także pobudza grzeszników do pokuty: przykładem tego jest Piotr, który po trzykrotnym zaparciu się Jezusa zapłakał, usłyszawszy głos koguta. W tej też godzinie Chrystus wyszedł z królestwa śmierci. Dalej sformułowane są wnioski moralne: grzech powinien zapaść w sen, a duch niech czuwa, natomiast żyć rzeczami świata to żyć we śnie. Hymn kończy się piękną apostrofą do Chrystusa z potrójnym „Ty”.

Struktura hymnu²²:

- ww. 1–46 punkt wyjścia: kogut symbolem Chrystusa;
- ww. 17–48 wnioski moralne;
- ww. 49–72 *exemplum*: zaparcie się i nawrócenie Piotra, w tym czasie zmartwychwstał Chrystus;
- ww. 73–100 aplikacje moralne i zachęty;
- ww. 97–100 apostrofa do Chrystusa; powrót do początkowej symboliki.

²¹ O modlitwach w nocy por. Tertulian, *De oratione* 29; Cyprian, *De Oratione Domini* ca 36; *Tradycja Apostolska* 41; *Konstytucje Apostolskie* 8,34,7–10; Bazyl, *Regulae fusius tractatae* 37,5; Hieronim, *List* 130,15; Egeria 24,1n., 8–10 itd.

²² Wszystkie podane tu struktury tekstów są zaczerpnięte z ww. książki J.L. Charleta; inni autorzy podają inne podziały tekstu.